The Greek Review of Social Research

Vol 33 (1978)

33-34

Η έννοια, η γένεση και η εξέλιξη του οικισμού μέσα από την ετυμολογική εξέλιξη και ερμηνεία των σχετικών λέξεων

Γεώργιος Σαρηγιάννης

doi: [10.12681/grsr.320](https://doi.org/10.12681/grsr.320)

Copyright © 1978, Γεώργιος Σαρηγιάννης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Σαρηγιάννης Γ. (1978). Η έννοια, η γένεση και η εξέλιξη του οικισμού μέσα από την ετυμολογική εξέλιξη και ερμηνεία των σχετικών λέξεων. *The Greek Review of Social Research*, 33, 371–382. <https://doi.org/10.12681/grsr.320>

ἡ ἔννοια, ἡ γένεση καί ἡ ἐξέλιξη τοῦ οἰκισμοῦ μέσα ἀπό τήν ἐτυμολογική ἐξέλιξη καί ἐρμηνεία τῶν σχετικῶν λέξεων

τοῦ

Dr. Γ. Σαρηγιάννη

Ἀρχιτέκτονα-Πολεοδόμου

α. εἰσαγωγή

Ἡ ἱστορική ἔρευνα, ἰδιαίτερα ἐκείνη πού ἀναφέρεται σέ πρῶτες ἐποχές τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, δέν βασίζεται πάντοτε μόνο στίς μαρτυρίες τῶν ἱστορικῶν κειμένων καί τά ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν.

Πολλές φορές, συγκριτικές ἔρευνες γιά μιὰ ἐποχή ἢ περιοχή, δίνουν στοιχεῖα πού φωτίζουν ἀλλοιους χώρους, ὅταν εἶναι γνωστή ἡ νομοτέλεια τῆς ἐξελίξεως στή μιὰ ἢ στήν ἄλλη περίπτωση.

Ἀκόμη, μιὰ σειρά ἐπιστημῶν ρίχνουν φῶς σέ περιοχές τῆς γνώσεως, πού μέχρι τώρα ἐρευνῶνταν μόνο μέ τήν ἐρμηνεία ἀρχαίων κειμένων καί τήν ἀρχαιολογική σκαπάνη, καί αὐτό εἶναι πιό ἐντονό στήν προϊστορία, δεδομένου ὅτι οἱ γραπτές ἱστορικές πηγές εἶναι μάλλον μονόπλευρες (ἐντεταγμένες στήν κοινωνική κοσμοθεωρία πού ἐπεκράτησε στήν ἀρχαία δουλοκτητική κοινωνία), ἐνῶ παράλληλα τά ἱστορικά συμβάντα ἔχουν μυθοποιηθεῖ καί ἀπωθηθεῖ στό ἐπίπεδο τῆς μυθολογίας καί τοῦ συμβολισμοῦ.¹

Τέτοιες ἐπιστήμες, ἐκτός προφανῶς ἀπό τήν κοινωνιολογία καί τήν πολιτική οἰκονομία πού θεμελιωδῶς ἐρευνοῦν αὐτές τίς συγκριτικές ἔννοιες, εἶναι καί ἡ γλωσσολογία πού χρησιμεύει στήν προκειμένη περίπτωση σάν κλειδί ἐρμηνείας εἴτε τῆς μυθολογίας, εἴτε τῆς ἐρμηνείας τῶν ἐθίμων (ἐκτός ἀπό τήν κλασική χρήση τῆς στήν ἔρευνα συγγενείας καί προελεύσεως τῶν διαφόρων ἐθνοτήτων).

Πέρα ἀπό τίς συγκριτικές ὁμως ἔρευνες πού προαναφέρθηκαν, μπορεῖ καί πρωτογενῶς ἡ ἐτυμολογία τῶν λέξεων νά δώσει ἐρμηνεῖες πάνω σέ ἀρχέγονες σημασίες τῶν ἐννοιῶν πού ἐρευνῶνται, ὅπως καί στήν ἐξέλιξη τους,² μέ προφανή συνέπεια τήν

1. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἔχει διασωθεῖ μεγάλο μέρος ἀπό τό ἔργο π.χ. τοῦ Πλάτωνα καί τοῦ Ἀριστοτέλη, ἐνῶ ἀπό τόν Δημόκριτο, Ἐπίκουρο, Ξενοφάνη, καί τοὺς λεγόμενους «προσωκρατικούς» μόνο ἐλάχιστα ἀποσπάσματα, κι αὐτά σέ ἔργα «σηηλιτευτικά» γι' αὐτούς. Ἀκόμη, οἱ κύριες συστηματικές πηγές τῆς Μυθολογίας, ἐπὶ παραδείγματι, εἶναι ἡ «βιβλιοθήκη τοῦ Ἀπολλοδώρου», ὅπου ὁμως ἐκτίθεται ἡ ἀρχαία μυθολογία, ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ τόν 2ο μ.Χ. αἰ. (δεδομένου ὅτι ἀμφισβητεῖται ὅτι εἶναι ἔργο τοῦ Ἀ.). Ἀν ὁμως θελήσει κανεὶς νά φτάσει στίς κοινωνικές καί ἱστορικές ρίζες, θά πρέπει νά ἐρμηνεύσει τόν Ἡσίοδο, τόν Ὅμηρο καί τό πολὺ-πολὺ τόν Αἰσχύλο.

2. Ἀναφέρονται χαρακτηριστικά γιά τήν ἱστορική ἔρευνα πού βασίζεται σέ τέτοιες πολὺπλευρες θεωρήσεις, οἱ Κορδάτος καί Thomson.

Ὁ πρῶτος ὑπέθεσε ὅτι τὰ Ὅμηρικά ἐπη ἦταν παλιὰ ἱερατικά χρονικά, γραπτά, τὰ ὁποῖα δημοσίευσε σέ δημοτική γραφή ὁ Ὅμηρος καί οἱ Ὅμηριδες. Μέ βάση αὐτή τήν ὑπόθεση πού ἔγινε τό 1938, προέβλεψε τήν ἐλληνική γλώσσα τῆς γραμμικῆς Β', πράγμα πού ἀπέδειξαν οἱ Ventris-Chadwick τό 1953. Ἡ ὑπόθεση Κορδάτου βασίστηκε πάνω στή συγκριτική κοινωνιολογική θεώρηση τοῦ Ὅμηρικοῦ προβλήματος (Γ. Κορδάτος, «Ὅμηρος καί Ὅμηρικά ἐπη» εἰσαγωγή στήν ἐκδόση καί μετάφραση τῆς Ὀδίσσειας, ἐκδ. Ι. Ζαχαρόπουλου, Ἀθήναι 1939, καί ἀναλυτικότερα,

ιστορική ἀναδίφηση αὐτῶν τῶν ἰδίων τῶν ἐννοιῶν σέ βάθος.

β. ἡ ἔρμηνεία τῆς ἔννοιᾶς τῆς πόλεως

Στὴν προκειμένη περίπτωσι, ὁ στόχος εἶναι νὰ ἐρμηνευθεῖ ἡ μορφή καὶ ὁ ρόλος τοῦ ἀρχέγονου οἰκισμοῦ, στὶς πρῶτες φάσεις τῆς ἐμφανισέως του. Αὐτὸ γίνεται μὲ δύο ἄξονες:

- α. Μὲ τὴν ἀρχική ἐρμηνεία τῶν λέξεων πού σέ κάποια ὑστερότερη ἐποχὴ οἱ ἐννοιῆς τους ἀναφέρονταν στὴν κατοικία καὶ τὴν πόλιν ἢ τὴ δομὴ γενικά τῆς ἀρχέγονης κοινωνίας.
- β. Μὲ τὸν συσχετισμὸ τῶν λέξεων μὲ τίς κοινές ρίζες τους, καὶ τὴν ἐρμηνεία τῶν κοινῶν αὐτῶν (καὶ ἀρχέγονων) ριζῶν μέσα ἀπὸ τὸν συσχετισμὸ τῆς σημασίας πού εἶχαν τότε καὶ πού ἐξελιχθῆκαν ἀργότερα.

Πέρα ἀπὸ τὰ παραπάνω, ἡ ἐξέλιξις αὐτῆ καθ' ἑαυτὴ μῆς λέξεως (καὶ τῆς ἐννοίας της, ἐπομένως) μᾶς ὁδηγεῖ σὲ συμπεράσματα γιὰ τὴν ἐξέλιξις τῆς ἔννοιᾶς πού περιγράφει. Γι' αὐτὸ, ἔγινε ἀρχικά ἀνάλυσις τῆς ἐτυμολογίας βασικῶν (ἀρχέγονων ἢ ἀρχαίων) ὄρων πού ἀναφέρονται στὴν πόλιν, καὶ γενικότερα στὴν ἀνθρώπιν οἰκίση (οἶκος, φυλὴ, γένος, αὐλή, ἐσχάρι, ἄστν, ἐστία, πόλις, κώμη, οἶη, κ.ά.).

Μὲ τὴν ἀναγωγὴ τῶν λέξεων στὶς ἀρχέγονες ρίζες τοὺς εἶχαμε ἀκριβῶς τὴν εἰκόνα τῆς πρωτόγονης κοινωνίας καὶ τοῦ πρώτου οἰκισμοῦ (= ἡ οἰκίση σάν χώρος ἐνὸς γένους καί, πρωιμότερα, σάν χώρος μῆς οἰκογένειας κοινῆς).

Στὴ συνέχεια, ἔγινε ἕνας παραλληλισμὸς τῶν δύο φάσεων τοῦ πρωτόγονου οἰκισμοῦ καὶ ἰδιαίτερα στὸ πέρασμά του ἀπὸ τὴ μητριαρχικὴ γενναρχικὴ κοινωνία στὴν πατριαρχικὴ καὶ στὴν κρατικὴ ὀργάνωσις τοῦ δουλοκτητικοῦ συστήματος. Ἐτσι, χωρίστηκαν οἱ λέξεις πού ἐννοιολογικά (καὶ ἐτυμολογικά) ἦταν ἀρχαιότερες ἀπὸ ἐκείνες πού ἐμφανίστηκαν ἀργότερα, πολλὰς ἀπὸ τίς ὁποῖες δὲν ἐμφανίζονται κἄν στὸ Ὅμηρο, ὅπως λ.χ. ἐστία, κώμη, οἶη. Τέλος, παρατίθενται οἱ ἴδιες λέξεις μὲ τὴν σημασία πού ἀπέκτησαν ἀργότερα, ἀκριβῶς μὲ τὴν πλήρη πλέον μεταλλαγὴ τῆς δομῆς τῆς πρωτόγονης κοινωνίας στὴν ἀρχαία, τῶν κλασικῶν π.χ. χρόνων.

«Νέα προλεγόμενα εἰς τὸν Ὅμηρον», Ἀθῆναι 1940, β' ἐκδόσις: Ἐκδ. 20ῆς Αἰῶνος, Ἀθῆναι 1956).

Ὁ δεύτερος χρησιμοποιεῖ τὴν ἐτυμολογικὴ ἐρμηνεία τῶν λέξεων, καὶ ἀναλύνει τὴν ἔθνολογία καὶ τίς ἱστορικὰς πηγὰς, ἐπιβεβαιώνοντας τίς ὑποθέσεις πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν κοινωνιολογία καὶ τὴν πολιτικὴν οἰκονομία σχετικά μὲ τὴν ἱστορία, τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωσις καὶ ἐξέλιξις στὸν προϊστορικὸ αἰγαιακὸν χῶρον (G. Thomson, *Αἰγυλῶς καὶ Ἀθῆναι*, Ἐκδ. Ὀρίζοντες, Ἀθῆναι 1954, καὶ *Τὸ προϊστορικὸ Αἰγαίον* (Ἐκδοτικὸ Ἰνστιτούτο Ἀθηνῶν, 1956. Πρῶτες ἐκδόσεις στὰ ἀγγλικά ἀντίστοιχα 1941 καὶ 1949).

Ἀπὸ τίς νεώτερες ἐρεῖνες πρβλ. Μ. Sakelariou, *Peuples préhelléniques d'origo indo-européenne*, Ekdotike Athenon S.A.,

γ. ἡ δομὴ τῆς πρωτόγονης κοινωνίας, καὶ ἡ ἀπὸ αὐτὴν ἀπορρέουσα μορφή τῶν οἰκήσεων

Ἡ πρώτη μορφή τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας ἦταν ὁμάδες ἀτόμων πού περιφέρονταν στὰ δάση ἀναζητῶντας τροφή,³ καὶ πού τὸ κατὰλύοντες ἦταν ὅπου ἐβρίσκαν γιὰ τὴ νύχτα ἕνα ἀσφαλές μέρος στὰ δέντρα ἢ σὲ κοιλώματα τοῦ ἐδάφους.⁴ Μιά τέτοια κοινωνία, σὲ μορφὴ ἀγέλης, δὲν ξεχωρίζε συγγενικοὺς δεσμοὺς καὶ σχέσεις. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ἀπὸ κείνη τὴν ἐποχὴ διαμορφώνονταν ὁ Λόγος, ἡ γλώσσα, πού περιεῖχε τίς λέξεις τίς λεγόμενες «νηπιακές» (φθόγγους ἀρχέγονους), ὅπως τὰ λεγόμενα «ἐπιφωνήματα».⁵

Μὲ τὴν ἐργασία, πού χρησίμευσε στὸν ἄνθρωπο νὰ ἐπιβιώσει στὶς δυσκόλες συνθήκες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δημιουργήθηκε καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπικοινωνίας, τῆς συνεργασίας καὶ φυσικά καὶ τῆς ἐξελεξιμένης γλώσσας. Ἡ ἀνάπτυξις, κατὰ συνέπεια, τῆς κτηνοτροφίας καὶ τῆς γεωργίας (πρῶτος μεγάλος καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας) ἀνάγκασε τίς ἀγέλες νὰ ἀναζητήσουν μόνιμη ἢ ἑστὴν ἡμιμόνιμη (νομαδική) κατοικία κοντὰ στὸ μόνιμο πλέον ἀγροτικὸ χῶρον παραγωγῆς. Παράλληλα, μέσα ἀπὸ διεργασίες συμπλοκές—ἐνστικτο αὐτοσυντηρήσεως, παρατήρησις κ.ά.—ἀρχίζον νὰ διαμορφώνονται οἱ συγγενικές σχέσεις μέσα στὴν ὁμάδα.

Σὲ πρώτη φάσι, ἀπαγορεύεται ὁ γάμος γονιῶν τέκνων καὶ σὲ συνέχεια ἀδελφῶν, καὶ σχηματίζεται ἔτσι ἡ λεγόμενη «πουνάουαν» οἰκογένεια, ὅπου μέσα στὴν ὁμάδα ὑπάρχουν δύο ὑποομάδες ἀνδρῶν—γυναικῶν πού μποροῦν νὰ ἔχουν σχέσεις μεταξὺ τοὺς, καὶ πού τὸ χαρακτηριστικὸ τοὺς εἶναι ὅτι δὲν εἶναι ἀδελφία.

Ἀργότερα, ἀπαγορεύτηκε καὶ ὁ γάμος μεταξὺ ἐξαδελφῶν. Αὐτὸ σήμαινε μὴ σειρὰ κλάδων μέσα στὴν ὁμάδα, πού ξεχωρίζαν ἀπὸ τίς σχέσεις γεννῆ—σεῶς τοὺς (ἀναφορικά μὲ τοὺς γονεῖς τοὺς, ὥστε νὰ

Athènes 1977, ὡς πρὸς τὴν διερεύνησις τῆς προϊστορίας τοῦ ἑλλαδικοῦ χῶρου μέσω τῆς ἐτυμολογίας, καὶ πού Emile Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, ed. de Minuit, Paris 1969, ὡς πρὸς τοὺς θεσμοὺς γενικά τῶν «Ἰνδοευρωπαίων» (βλ. βιβλιογραφικὴ ἀνάλυσις).

3. Λελεκτικὴ οἰκονομία. Ἡ κύρια παραγωγικὴ δραστηριότητα ἦταν ἡ συλλογὴ καρπῶν καὶ ριζῶν, ἐνῶ τὸ κυνήγι ἦταν εὐκαιρικὴ ἀπασχόλησις.

4. J. Morgan, *Ἡ πρωτόγονη κοινωνία*, ἐκδ. Ἀναγνωστίδης, Ἀθῆναι 1960 (:) (Πρώτη ἐκδ. ἀγγλ. 1923). Fr. Engels, *Ἡ καταγωγὴ τῆς οἰκογένειας, τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας καὶ τοῦ κράτους*. Ἐκδ. Σύγχρονη Ἐποχὴ, Ἀθῆναι 1975 (Πρώτη ἐκδ. Ζυρίχη 1884).

5. Παράδειγμα ἡ πιθανὴ κραυγὴ συγκεντρώσεως: *ai! — ai!* (aj—aj) > *ayo* (ἀγιε!) (IE ρίζα *ag—*ago*=ᾠθῶ, ὀδηγῶ), *σανσκρ. agami*=ἄγω, ἐλαύνω [Παράγωγες λέξεις: ἀγείρω=συναβροίζομαι, ἀγέλη, αἰγία, ἀγορὰ (=συνέλευσις, συνάθροιση)]. Δὲς ἀκόμη G. Thomson, *Τὸ Προϊστορικὸ Αἰγαίον*, κεφ. XIV-2 κ.α. γιὰ τὴν ἐργασιακὴ βάση τοῦ ρυθμοῦ, καθὼς καὶ σχετικὸ ἄρθρο «Πλῆσιν» τοῦ Γ. Κουρμούλη στὸν συμπληρωματικὸ τόμο «Ἑλλάς» τῆς *Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαίδειας*, κ.α.

βρεθεί άν υπάρχει άδελφική ή εξαδελφική σχέση). Προφανώς, έπειδή ο πατέρας ενός παιδιού δέν είναι δυνατό νά προσδιορισθεί μέσα στην πουνάλουανή οικογένεια, ή άναφορά γίνόταν μόνο στη μητέρα. Αυτό αποτέλεσε και τη βάση του Μητριαρχικού συστήματος,⁶ μέ τη δημιουργία του γένους.

Οί λέξεις που έκφράζουν αυτές τις κοινω-
νικές σχέσεις, είναι ή φυλή και τό γένος.

Η φυλή προέρχεται (ΛΑΕΓ, όμοια και στό ΕΛΑΕ) άπό τό φύω (άρχική σημασία γεν-
νώ, παράγω, άναδίδω—προφανώς εξέφραζε
τήν αύξηση, την άναπαραγωγή των μελών της
ομάδας). Η έννοια (και αυτό δείχνει τό πόσο
άρχέγονη είναι) έχει τις ρίζες της στη σαν-
σκριτική λέξη bhavati=είμαι (μέ μεταγενέ-
στερη μεταφορική σημασία φθάνω, άποβαίνω,
εύτυχώ). Η λέξη «είμαι», «ύπάρχω», άπό την
παράπάνω ρίζα, εμφανίζεται σ' όλες σχεδόν
τίς ίνδοευρωπαϊκές γλώσσες—σανσκριτικά,
παλαιά περσικά κ.ά. Είναι προφανής, αλλά και
χαρακτηριστική, ιδιαίτερα στη άρχέγονη
αυτή μορφή κοινωνίας και γλώσσας, ή συσχέ-
τιση της ύπάρξεως (είμαι) μέ τη δημιουργία-
αύξηση, ή συγχώνευση των δύο έννοιών στην
έννοια της πρώτης κοινωνικής ομάδας.

Η λέξη γένος (ΛΑΕΓ, ΕΛΑΕ), πού καθο-
ρίζει τη δομή της κοινωνικής αυτής ομάδας,
έχει πιο σαφή την έτυμολογία της, άπό τό γεν-
νώ, πού κι αυτό προέρχεται άπό τό γίγνομαι
(σανσκρ. g'an=γεννώ. ΙΕ *gene=γίγνομαι),
μέ αντίστοιχους παράγωγους τύπους σ' όλες
τίς ίνδοευρωπαϊκές γλώσσες. Σ' αυτή τη φάση
της άρχέγονης κοινωνίας, ή διαμονή ήταν
κοινή γιά όλη την ομάδα, τη φυλή ή τό γένος,
σέ κοινό χώρο, μιά και οι σχέσεις ήταν κοινές.
Έτσι, πάλι ή λέξη Φυλή δίνει στη συνέχεια (ή
παράλληλα) λέξεις που έκφράζουν τη διαμονή,
πού συνοψίζονται στό νόημα:

«όλη ή φυλή σέ ένα οικήμα»

Έτσι, έχουμε (ΕΛΑΕ και ΛΑΕΓ) στά πα-
λαιά σκανδιναβικά (παλ-πογγ) τη λέξη bud
(=διαμονή), στά ίρλ. both (=διαμονή, καλύ-
βη), στά οαλλικά (gallois) τη λέξη bod=οί-
κημα, όμοια στά λιθουανικά būtas και στά άλ-
βανικά buj.

Άπό μιά άλλη εξέλιξη, έχουμε άπό την
ίδια ρίζα του φύω>φυλή, τό σανσκρ.
bhuhana-m=κόσμος, και άπό αυτό τό γοτθ.
bauan =κατοικώ και τό γερμ. bauen=οικοδο-

μώ, τό παλ-πογγ bua, άγγλ. σαξ. buan, παλ.
γερμ. buan (=οικό), πού όλα τελικά προέρ-
χονται άπό την ΙΕ *bheva - *bhu- (Πρβλ. τη
μεταγενέστερη συσχέτιση κόσμος-κτίσις).

Παράλληλα, την ΙΕ *bhuol- =bu-ro (μέ
τη μετατροπή του l>r) και *bhoul=φωλεά άπό
τίς όποιες έχουμε την παλ. γερμ. bu (=δομά-
τια, θάλαμοι, τμήμα), παλ. πογγ bur (=αποθή-
κη, διαμέρισμα γυναικών), άγγλ. σαξ. bur
(=καλύβη).

Προφανώς, οι λέξεις αυτές άναφέρονται
σέ μεταγενέστερη έποχή της κατοικίας (δομά-
τια κτλ.). Είναι όμως χαρακτηριστική ή κατα-
γωγή τους άπό τη συγκεκριμένη ρίζα *bhu
>(φύω>) φυλή.

δ. ή μεταλλαγή της πόλεως στό γεναρχικό σύστημα

Μέ την πάροδο του χρόνου, τό κάθε γένος, ή
κάθε ομάδα αύξανε σέ αριθμό προσώπων, και μοι-
ραία οι αίματοσυγγενικοί δεσμοί τό διαρρυσαν σέ
μικρότερες ομάδες-γέννη, ένώ τό άρχικό γένος άπο-
τελοῦσε τη φυλή, και ή άρχική φυλή έπαιρνε πιά τό
νόημα της ένόνητας. Η οικογένεια άρχισε πιά νά
χωρίζει όλο και περισσότερο και νά τείνει στη μό-
νη διμελή, αυτό όμως έγινε κυρίως μέ τό πέρασμα
στό πατριαρχικό γένος.⁷ Άλλά και πριν άπ' αυτό, μέ
τήν αύξηση πού είδαμε, σέ ένα χώρο έμειναν πολλές
υποομάδες της φυλής, τά γέννη, και μοιραία ό χώρος
χωρίστηκε σέ πολλούς, άνάλογα μέ τις υποομάδες
αυτές μέσα στόν ίδιο οικισμό.

Η πρώτη έννοια της λέξεως οίκος ήταν
γένος, γενεά, φυλή, οικογένεια. [Foikos μέ
βάση την ίνδοευρωπαϊκή ρίζα *veik=κορμός,
φυλή (ΕΛΑΕ) (δές άκόμη τη λέξη τριχάικες
(=σέ τρεις φυλές διηρημένοι)].

Κατά ΛΑΕΓ, στά λατινικά ό vicus (<Foi-
kos) σημαίνει άκριβώς αυτό: «συστάς οικιών,
χωρίον, συνοικισμός πόλεως», και προέρχεται
άπό την ΙΕ *Voikos, sanskr. vecha-h=οίκος
<σανσκρ. vit θεμ. vic=διαμονή, οίκια, πληθ.
vicah=γένος, οικογένεια, και vic-pat-i-
h=άρχηγός του γένους, του οίκου, της φυλής,
ένώ στά ζενδ. vis=οίκια, χωρίον, φυλή. (Ση-
μειώνεται στά παραπάνω, ότι ή λέξη vicpatih
πρέπει νά είναι υστερότερη, άναφερόμενη στό
έξελιγμένο πατριαρχικό γένος.)

Μέ την παραπάνω πλέον διαμόρφωση του χώ-
ρου της πόλεως σέ οίκιες και οίκους—και εδώ φαί-
νεται άκριβώς ή υστερότερη σημασία πού πήρε ή
οίκια (=σπίτι μεμονωμένης οικογένειας) άπό τόν
οίκο (ένδναιετα γένους)—δημιουργούνται και οι
λέξεις που έκφράζουν τούς έπί μέρους χώρους. Με-
γάλης σημασίας χώροι, πού άνταποκρίνονται σέ

6. Γιά τό θέμα αυτό, Fr. Engels, *op. cit.*, G. Thomson, *Τό Προϊστορικό Αίγαιο*, όπου γίνεται πλήρης και λεπτομερής άνάλυ-
ση, τόσο της δομής της άρχαίας κοινωνίας, όσο και των γλωσσολο-
γικών τύπων συγγενείας σέ έκτενέστατα κεφάλαια (G. T., *op. cit.* κεφ. I, και του ίδιου, *Αισχόλος και Άθήναι*, κεφ. I-III).

7. Fr. Engels, *op. cit.*, G. Thomson, *op. cit.*

σημαντικές κοινωνικές ανάγκες τῶν χρόνων ἐκείνων, ὑπῆρξαν ἡ αὐλή καί ἡ ἀγορά, οἱ πρῶτοι κοινωνικοὶ χώροι συγκεντρώσεων τοῦ γένους, ὅπου ὅπως εἶναι γνωστό διεξάγεται ὅλη ἡ κοινωνικὴ ζωή: θρησκεία, οἰκονομικὴ ζωή, λήψη ἀποφάσεων, ιδιαίτερα στό μητριαρχικό καὶ ὁπωσδήποτε καὶ στό πατριαρχικό, ἂν καί ἐκεῖ ἡ συνέλευσις τοῦ γένους ἀντικαθίσταται βαθμιαία ἀπὸ τῆς συνέλευσις τῶν προκρίτων (Δές στήν Ἰλιάδα ἡ τὴν Ὀδύσσεια τοὺς ἀντίστοιχους στίχους).⁸

Ἡ αὐλή (λατ. aula) προέρχεται (ΛΑΕΓ) ἀπὸ τὸ *aw, αἷμ=φυσῶ=ὁ χώρος ὁ γύρω ἀπὸ τὸ σπίτι πού βρίσκεται ἐκτεθειμένος στοὺς ἀνέμους (Πρβλ. τὸ μεσαιωνικὸ «λιακάτο»). Ἡ λέξη ὅμως εἶναι καὶ συγγενὴς τοῦ ἱαύω (=ἀναπαύομαι), ἱαυθμός (=κατάλυμα, φωλιά) καὶ τοῦ *aíw (=κατοικία). Ἀκόμη. ἔχουμε τὴν ΙΕ *auti > awth κτλ.

Ἀργότερα, στήν αὐλή καθιερώθηκε καὶ ἡ θρησκευτικὴ λειτουργία, ὅπου καὶ τοποθετήθηκε ὁ βωμός τοῦ Ἑρκείου Διός,⁹ αὐτὸ ὅμως ἀναφέρεται ἤδη στό πατριαρχικὸ γένος (καὶ ἀναφέρεται ἤδη στὸν Ὀμηρὸν, ἐνῶ ἀντίστοιχα στήν Κνωσὸ δὲν ὑπῆρχε ἱερὸ στήν κεντρικὴ αὐλή σὲ ἀντίθεση μὲ τίς Μυκηναεὺς ἐπὶ παραδειγματι).

Ἀκόμη, ἡ λέξη ἐστία δὲν ἀναφέρεται στὸν Ὀμηρὸν ἀπ'εὐθείας. Ὑπάρχει ἡ λέξη ἐσάργη, πού σημαίνει ἀπλό χῶρο θεμαίνοντο (ζ 52,305), μαγειρεῖτο (υ 123) καὶ ἐνίοτε θυσιαστήριον (ξ 420) καὶ ἄστυλον (η 153). Ὁμοία, καὶ ἡ λέξη ἐθέστιος εἶχε σημασία «κινήσεως πρὸς τὴν ἐστία», πρὸς τὴν κατοικία ἢ τὴν πατρίδα. Ὁ Πανταζίδης (ΛΟ) ἀμφισβητεῖ τὴν σημασία τοῦ ἐθέστιος μὲ ρήματα Ἀτάλλεω (Β 125 ἢ γ 234) καὶ δέχεται τὴν σημασία τοῦ «ἐλθών». Σὲ ἐνα δὲ μόνο στίχον (Ι 63) ὑπάρχει ἡ λέξη ἀνέστιος-ἄπατρις.¹⁰

8. ΟΛ: τὸν λήμμα βουλή, ἀγορή, ΛΑΕΓ: στά ἀντίστοιχα λήμματα. Ὑπενθυμίζεται ὁ στίχος ἐπὶ παραδείγματι γιὰ τὴν συνέλευσις μπρὸς τίς πύλες τοῦ ἀνακτορικοῦ τοῦ Πριάμου (παρὰ Πριάμοιο θύρῃσιν). Πρβλ. στήν Παλαιὰ Διαθήκη ἀντίστοιχες περιπτώσεις π.χ. Ροῦθ-Βοὺθ (Ροῦθ, κεφ. δ 1,2 καὶ 11), κ.ά. Γενικά, θά πρέπει νὰ ὑπομνησθεῖ ὅτι στά Ὀμηρικὰ ἔπη ὑπάρχει ἀνάμειξη παλαιότερων καταστάσεων μὲ νεώτερες (ἀναμιγνύμενες ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους), ὅπως ἐπίσης καὶ σημεῖα στά ὅποια φαίνεται ἡ κατά τὴν ἐποχὴ τῆς συγγραφῆς τοὺς σύγκρουσιν τῶν καταστάσεων αὐτῶν (Γ. Κορδάτου, Νέα Προλεγόμενα εἰς τὸν Ὀμηρὸν, κ.ά.), ὅπως π.χ. οἱ στίχοι τῶν συγκρούσεων Ἀχιλλεύου-Αἰγαμέμνονα, ἢ Ἀγαμέμνονα-Θερσίτη κτλ., ὅπου ἀμφισβητοῦνται τὰ δικαιώματα τοῦ βασιλέως, πού εἶναι πέρα ἀπὸ τὰ γενναρικά δικαιώματα, δηλαδή πού προέρχονται ἀπὸ πατριαρχικοῦ θεσμικοῦ ἰδιοκτησίας.

9. Ἀπὸ τὸ ἐρκος, φράχτης, περιφραγμένη αὐλή.

10. Πρβλ. τὸ μῦθο τοῦ Θησέα, πού βίαται κατέλυσε τίς συνέλευσεις τῶν γενῶν στίς κόμης καὶ συγκεντρώσε τίς ἐξουσίες στήν ἰσχυρότερη κεντρικὴ κόμη. Ἀνάλυσή τοῦ παραπάνω γεγονότος, σὺν Γ. Thomson, op. cit., κεφ.Χ.κ.εφ. Πρβλ. ἀκόμη τῆς

Πέρα ἀπ' αὐτά, καὶ ὁ Ameis (ΛΟ, ἐσάργη) ἔχει τὴ γνώμη ὅτι στὸν Ὀμηρὸν δὲν ἐθεωρεῖτο ἀκόμη ἱερὸς χώρος ἡ ἐστία. Προφανῶς, σὲ μιά τέτοια πιθανὴ περίπτωση οἱ παραπάνω στίχοι ἔχουν τὴν ἐρμηνεία πού δίνει ὁ Πανταζίδης, μερικοὶ δὲ ἀπὸ αὐτοὺς ἐνδέχεται νὰ εἶναι καὶ μεταγενέστεροι.

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ λέξη ἐστία ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ *ves-ti (=οἰκία) (ΕΛΑΕ) ἢ *vosta (=τόπος διαμονῆς) (ΛΑΕΓ).

Παράλληλα, διαμορφώνεται ἡ ἐννοια τῆς ἀγορᾶς σάν λειτουργίας, ὅχι ὅμως ἀκόμη σάν ἐννοια χώρου συγκεκριμένου. Ἀγορά (=συνάθροιση, συνέλευση) γίνονται καὶ στήν αὐλή, ἀλλὰ καὶ ὅπου βρίσκονταν τὸ γένος ἂν προέκυπτε ξαφνικὰ ἀνάγκη.

Ἡ λέξη ἀγορά προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀγείρω, συναθροίζω, ὁδηγῶ σὲ συνάθροιση, ΙΕ *ag- *ago=ἄθω, ὁδηγῶ, σανσκρ. agami=ἄγω, ἐλαύνω. (Δές ὑποσημείωση κεφ. γ). Βασικά, σημαίνει τὴν συνέλευσις τοῦ γένους, τοῦ δήμου, σ' ἀντίθεση μὲ τὴν (ἀργότερα ἐμφανισθεῖσα) Βουλὴ τῶν γερόντων ἢ προκρίτων.

ε. ἡ ἀποσύνθεσις τοῦ γενναρχικοῦ συστήματος

Κατὰ τὴν ἀποσύνθεσις τοῦ πατριαρχικοῦ γενναρχικοῦ συστήματος καὶ τὴν ἐμφάνισή τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ Κράτους, μὲ τὴν ἐγκυβέρνησιν τῆς δουλοκτησίας, ἡ πόλη ἀρχίζει καὶ παίρνει ἄλλη σημασία στὸν παραγωγικὸ καὶ κοινωνικὸ χῶρο.

Ἐχεῖ ἤδη συντελεστῇ ὁ δεύτερος μεγάλος καταμερισμὸς ἐργασίας, καὶ ἔχει ἀποσπασθεῖ ἡ χειροτεχνία ἀπὸ τῆς γεωργίας καὶ τὴν κτηνοτροφία, ὑπάρχει ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, καὶ ἐμφανίζεται ἡ ἀντίθεση πόλεως-ὑπαίθρου. Ἡ «πόλη» εἶναι πιά ξεχωριστὸς κοινωνικὸς σχηματισμὸς, διάφορος ἀπὸ τὸ «χωριό», μὲ διαφορετικὴ θέσι στὴν παραγωγικὴ καὶ κοινωνικὴ διαδικασίαν. Ἀσκεῖ τίς πιὸ ἐξελιγμένες οἰκονομικὰς λειτουργίας, τῆς χειροτεχνίας, τὸ ἐμπόριο, ἀσκεῖ τὴν διοίκησιν, ἐκπροσωπεῖ τὸ Κράτος, τὸ στρατό, τὴν ἐξουσία. Ἡ γνωστὴ «ἀντίθεση πόλεως-ὑπαίθρου» ἔχει κάνει μόνιμα πιά τὴν ἐμφάνισή τῆς στήν ἱστορία.

Τίς νέες αὐτὲς καταστάσεις ἔρχονται νὰ καλύψουν νέες λέξεις, καὶ οἱ παλιὲς διαφορίζουν τὴν σημασία τοὺς.

Ἡ λέξη ἄστυ ἀρχικά σήμαινε ἁπλῶς τὴ διαμνην, ἀπὸ τὴν ΙΕ *ves (θεματικὴ βάση aves=διαμνην), τὴν ἴδια ρίζα au-τοῦ ἱαύω (=ἐπαυαύομαι, διαμνην). Ἀρχαιότερος τύπος Φαυστο<σανσκρ. vāstu, vastu, vasati =διαμνην, κατοικία, διαμνην, οἰκεῖν, γοτθ. visam=

συγκέντρωση τῶν κομῶν στὴ Ρώμη ἀπὸ τὸ μυθικὸ Ρωμύλο, (Παυσ. Κορ. ΧV-5, Πλούτ. Θησ. 24, Θουκ. Β15, Ἡρόδ. Κλειῶ 96-98 κ.ά.).

διαμένει, παλ.γερμ. wist (=οίκηση), λατ. vesta (=έστια). Πρβλ. την ετυμολογία της λ. έστια. Τώρα όμως, ή λέξη άστν πήρε τή σημασία της πόλεως που βρίσκεται σ' αντίθεση με τόν γύρω άγροτικό χώρο. Έτσι, εμφανίζονται νέες λέξεις, αυτές είναι ή κόμη και ή οϊη, που πρέπει να σημειωθεί ότι δέν υπάρχουν στόν Όμηρο.

Η κόμη σημαίνει τώρα χωριό άτειχιστο (ΛΑΕΓ)· ή προηγούμενη ρίζα της ήταν από τήν ΙΕ qo (i) ma<ρίζα *qoi=συναθροίζομαι.

Αντίστοιχα, ή πόλις, που εμφανίζεται και στόν Όμηρο, αλλά με τήν άρχική έννοια του φρουρίου, του κάστρου (ΛΟ) (πτολίζω=κτίζω τείχος Η 453, οϊκίζω Υ 217) και προέρχεται από τό σανσκρ. pur, puri-h =φρούριο, άκρόπολη (ΛΑΕΓ), λιθ. pilis, λετ. pils από τήν ΙΕ *pelis (κατά Walde-Pokorny), παίρνει τώρα τή σημασία του άστικού χώρου.

Ακόμη, γιά τά χωριά υπάρχει ή λέξη οϊη με άρχική σημασία χωριό, κόμη, ουαί(=φυλές) <*ouiā (ΕΛΑΕ). Κατά ΛΑΕΓ, οϊη<*ω Fia, *ω Fa=κοινότητα, φυλή. Άλλά και από τό οϊος=μόνος «έπειδή οί κάτοικοι τών κομών και τών χωρίων δέν κατόικουν έν οικίας συνεχόμενας» ως εις τας πόλεις άλλα σποράδην» (ΛΑΕΓ), και έντυολογείται από τό οϊος (κυпр. οϊFos), ζενδ. aena. (πρβλ. π.χ. τό τοπωνύμιο Οϊνόη).

στ. μεταγενέστερες έννοιες τών παλιών λέξεων

Τέλος, θά πρέπει νά αναφέρουμε τίς μεταγενέστερες σημασίες τών παραπάνω λέξεων, στά ύστερώτερα κοινωνικά συστήματα, π.χ. τής κλασικής άρχαιότητας, μέσα άκριβώς από τή μεταβολή τών κοινωνικών συνθηκών.

Από τίς προηγούμενες λέξεις, ή φυλή, τό γένος και ό οϊκος, όταν διελύθη ή γενναρχική κοινωνία με ό άίματοςυγγενικοί δεσμοί αντικαταστάθηκαν με δεσμούς ιδιοκτησίας γής (μεταρρύθμιση Σόλωνα και κυρίως Κλεισθένη¹¹), πήραν πιά τήν έννοια άρχικά του «άθροισματος ανθρώπων ήνωμένων διά τής έν τω αυτώ τόπω συνοικήσεως» (ΛΑΕΓ), τελικά δέ τής έθνότητας, ή δέ «γένος» και «οϊκος» κράτησαν ως ένα βαθμό τήν αίματοςυγγενική σχέση (γενιά, στίτι, τζάκι). Ταυτόχρονα, από τόν οϊκο δημιουργήθηκαν λέξεις γιά τό ένδιαίτημα τής οϊκογένειας, κατοικία¹²

(πρβλ. επίσης και «οϊκογένεια»-γενιά ενός σπιτιού), οϊκισμός (=άθροισμα οϊκων) κ.ά. Παράλληλα, ή πόλις επεκτάθηκε στό χώρο κυριαρχίας της, στήν ύπαιθρο, και σήμαινε όλη τήν «Πολιτείαν», τό Κράτος, ένθ τό άστν κράτησε τήν έννοια της «πόλεως» σέ αντίθεση με τήν «κόμη», τό χωριό. Τέλος, ή άγορά, με τήν ανάπτυξη πιά τών έμπορευματικών σχέσεων, πήρε και τή δεύτερη σημασία της, του χώρου έμπορίας (> αγοράζω).

ζ. μερικά συμπληρωματικά¹³ στοιχεία πάνω στή μεθοδολογία τής έρευνας και μερικά γενικά συμπεράσματα

1. Θέμα ίνδοευρωπαϊκών φυλών και προελληνικό ύποστράματος (ή ύποστρωμάτων)

Τό αντικείμενο τής μελέτης είναι ή εξέλιξη τής έννοιας τής οϊκήσεως σέ παράλληλη άντιστοιχία με τήν εξέλιξη τής κοινωνικής δομής, και αυτό με τή βοήθεια τής εξέλιξεως τών σχετικών λέξεων.

Έτσι, ή μελέτη άκολουθεί τήν εξέλιξη τών λέξεων, και αυτό προφανώς μπορεί νά γίνει βασικά μέσα σέ μία γλωσσική οϊκογένεια (στή συγκεκριμένη περίπτωση τήν ΙΕ, και ειδικότερα τήν ελληνική γλώσσα). Σέ έπικουρική βάση χρησιμοποιούνται λέξεις που άνήκουν στήν ΙΕ αλλά σέ άλλες γλώσσες τής (κυρίως γιά έπιβεβαίωση τής εξέλιξης στους άλλους κλάδους τής ΙΕ), και όρισμένα δάνεια από άλλες γλωσσικές ομάδες, έφόσον είναι γνωστά, όπως τό άμφιρβητούμενο (; έτρουσκικό) urbs, κ.ά.

Μ' αυτή τή λογική, δέν άφορά τή μελέτη ή όποια σχέση τών ΙΕ με τούς Προέλληνες, αλλά ή εξέλιξη τών λέξεων μέσα στήν ΙΕ σάν έκφραση τών κοινωνικών/πολεοδομικών εξέλιξεων, άνεξάρτητα από τό χώρο μέσα στόν όποίο στή συγκεκριμένη στιγμή βρίσκονται οι ΙΕ (στήν άρχική τους κατάσταση, έν μεταναστεύσει, ή στόν έλλαδικό χώρο).

Παραμένει βέβαια τό πρόβλημα τής άποδεικτικής εικονογραφικής με συγκεκριμένα σχέδια οϊκισμών. Έγινε προσπάθεια (έπειδή προσωπικά ό συγγραφέας δέν είχε άμεσα στήν κατοχή του σχέδια από καταυλισμούς και άρχαιολογικά εθρήνα τών ΙΕ φυλών) νά καλυφθεί τό κενό με συγκριτική παράθεση οϊκήσεων φυλών (πολλές φορές προελληνικών) που, κατά τούς νόμους τής κοινωνικής εξέλιξεως, ήταν στίς ίδιες φάσεις με τά ΙΕ φύλα.

φιοδ: από «κλήρος» (πού έκφράζει τήν προσωρινή διάνομη με κλήρο τής κοινής γής) έγινε «κτήμα» (κατεχόμενη, ιδιόκτητη).

13. Ό γράφων θά ήθελε σ' αυτό τό σημείο νά ευχαριστήσει τόν καθηγητή κ. Μ. Σακελλαρίου γιά τίς πολύτιμες παρατηρήσεις που έκανε στή μελέτη, και πού βοήθησαν στή διευκρίνιση βασικών θέσεων. Οί επιφυλάξεις του κ. Σακελλαρίου άποτελούν γιά τόν γράφοντα άντικείμενο μελλοντικής διερευνήσεως.

11. Fr. Engels, *op. cit.*, G. Thomson, *Τό Προϊστορικό Αίγαίο* κ.ά.

12. Είναι χαρακτηριστική ή μεταβολή τών λέξεων στή λατινική γλώσσα, όπου, όταν πιά ή κατοικία περιήλθε στήν άστική ιδιοκτησία, έγινε «κτήμα» και «κυριαρχία» του άτόμου. Έχουμε έτσι τή λέξη που έκφράζει τό κτήριο τής κατοικίας από τό ρήμα habito (=έχω, κατέχω)>habitatio=οίκησις, κατοικία (άλλά και ένοίκιον) (F. Gaffiot, *Dictionnaire Illustré Latin-Français*. Libr. Hachette, Paris 1934). Πρβλ. τή μεταβολή του άγροτικού χωρα-

2. Τό θέμα τῆς χρονολογήσεως

Οἱ γλωσσολογικές μελέτες (Frisk, Walde-Pokorny, Boisacq, Curtius) δέν χρονολογοῦν τίς λέξεις (πότε δηλαδή ἦταν ἐν χρήσει ἡ *IE* *ueik καί πότε ἡ ἑλληνική *Foikos*, ἐπὶ παραδείγματι).

Γενικά, μπορούμε νά ἔχουμε συμπεράσματα σέ πολύ εὐρέα φάσματα, ἀπό τίς χρονολογίες ἐλευσέως στόν ἑλλαδικό γῶρο, ἡ διελεύσεως ἀπὸ τίς ἐνδιάμεσες περιοχές, καί ἀπό τήν ἀπόσπαση τῶν διαφόρων κλάδων τους, π.χ. Ἀρμενίων, Τοχάρων κ.ά.

Ἔτσι, εἶναι προφανές ὅτι οἱ ἑλληνικές καί πρωτοελληνικές λέξεις ἀφοροῦν τίς τελευταίες φάσεις τῆς ἐξελιζέως τῆς ἑλληνικῆς *IE*, ἐνῶ οἱ ὑποθ. *IE* ρίζες **R* πιθανόν (ἡ προφανῶς) ἀφοροῦν τῇ φάσει πού ἦταν οἱ *IE* στήν κοιτίδα τους, πρὶν δηλαδή ἀρχίσει ἡ διάσπαση καί μετανάστευσις.

Ἀπὸ ὅσο τουλάχιστον εἶναι γνωστό, ἔχουμε δύο ἀκράια γνωστά στοιχεῖα:

— στή φάση τῶν *IE* ριζῶν **R* ἔχουμε σίγουρα μητριάρχικό σύστημα ἢ τό πολὺ-πολὺ μητριάρχικό σέ ἀποσύνθεση. Καί στίς δύο περιπτώσεις οἱ οἰκίσεις, σάν ἐποικοδόμημα τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς βάσεως, ἔρχονται πίσω μέ φάση ὑστερήσεως.

— στήν ἑλλαδική γνωστή φάση (Μυκηναίων) ἔχουμε σίγουρα πατριαρχικό σύστημα. Οἱ κοινωνικές δομές ὅμως εἶναι μέ δύο προεκτάσεις:

I. Κατάλοια προηγούμενης δομῆς-κοινοτικό σύστημα (ὑπολείμματα μητριάρχικῶν θεοτήτων στή θρησκεία καί κοινωνικῶν δομῶν κοινοκτημοσύνης στήν οἰκονομία).

II. Ἐμφανίσεις ἐπομένης δομῆς-δουλοκτητικό σύστημα.

Αὐτό εἶναι φυσικό, γιατί

I) πρῶτα-πρῶτα δέν ὑπάρχουν στεγανά καί ἀπόλυτα ὅρια μεταξύ τῶν κοινωνικῶν ἐξελιζέων,

II) ὑπῆρχε μεγάλη ἀνάμιξη τοῦ προελληνικοῦ ὑποστρώματος πού (σχεδόν) σίγουρα ἦταν τήν ἐποχὴ τῆς ἐλευσέως τῶν *IE* μητριάρχικό-πιθανῶς ἐξαίρεσις τῆς Κρήτης, παρ' ὅλες τίς πλούσιες ἐπιβιώσεις μητριάρχικῶν στοιχείων (κυρίως στά ἐποικοδομήματα-θρησκεία-καί λόγω τῆς ὁμαλῆς ὥς τότε ἐξελιζέως),

III) τέλος, τό πατριαρχικό σύστημα δέν εἶναι αὐτοτέλες, ἀλλά μεταβατικὴ περίοδος τοῦ γενναρχικοῦ (πρωτόγονου κοινοτικοῦ) στὸ δουλοκτητικό.¹⁴

Μέ βάση τίς παραπάνω σίγουρες ὑποθέσεις (σταθερά σημεῖα), μπορούμε νά δοῦμε π.χ. τόν **ueik* > **Foikos* σάν φυλῆ-γένος-πόλις καί τόν *Foikos*

> οἶκος σάν οἰκιστικό συγκρότημα πατριάς, ἐπὶ παραδείγματι, ἂν δεχθούμε τήν κατὰ τοὺς γλωσσολόγους ἔννοια τῆς ρίζας **ueik* σάν «φυλῆ», «κορμός» (ΕΛΑΕ, λήμμα τριχάκες, βλ. ἀκόμη Benveniste, τ. I, σελ. 310, Thomson, *Τὸ Προϊστορικό Αἶγατο*, σελ. 69 κ.ά).

Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο χρονολογήσεως, πού μπορεῖ συγκριτικά καί σέ συνδυασμὸ μέ ἄλλα νά μᾶς δώσει συμπεράσματα, εἶναι ὁ Ὀμηρος, ἂν δεχθούμε ὅτι ἡ ἀπουσία ἀπὸ τοὺς διασωθέντες ὁμηρικούς στίχους λέξεων πού θά ἔπρεπε νά εἶναι σέ κοινὴ χρήσι, ὅταν ἦταν σέ χρῆσι (ὅπως ἡ κόμη), σημαίνει καί τήν πραγματικὴ ἀνυπαρξία τῆς λέξης, ἢ τό πολὺ τὴ λανθάνουσα ὑπαρξί της. Ὅπως ὅποτε δηλαδή τήν ἀνυπαρξία ἢ λανθάνουσα ὑπαρξί τῆς ἐννοίας της.

Στὴν περίπτωση τῶν ὁμηρικῶν λέξεων θά μπορούσε κανεὶς νά περιλάβει καί τὰ μυκηναϊκά τῆς γραμμικῆς Β.

Προφανῶς, σέ περιπτώσεις ἀντιφάσεων θά πρέπει νά ἐρευνηθεῖ ἡ πιθανότητα μεταγενεστέρων προσθηκῶν στὰ Ὀμηρικά Ἔπη, τοῦ 8ου ἢ καί 6ου π.Χ. αἰ. Τέτοια περίπτωση ὅμως ὡς πρὸς τὴν κόμη δέν ὑπῆρξε. Προφανῶς, ἡ ἔννοια *γο(ι)μα* ἐνυπῆρχε στήν *IE*, ὅπως καί στοὺς μεταγενέστερους κλάδους τῆς (ΑΑΕΓ), χρησιμοποιοῦντο ὅμως μετὰ τὸν «Ὀμηρο»-«Θησέα», ὅταν ἀκριβῶς χρειάστηκε ἄλλη λέξι γιὰ τὸ «χωριό» καί ἄλλη γιὰ τὴν «πόλη».

3. Μερικά γιὰ τὴ λατινικὴ ὁρολογία: *urbs, civitas, vicus*

Βασικὴ ἀρχὴ εἶναι καί ἐδῶ ἡ ἴδια: μιά δεδομένη καί γνωστὴ κοινωνικὴ ἐξέλιξη, πού δημιουργεῖ ἀνάλογες οἰκίσεις, καί φυσικὰ ἀνάλογες λέξεις. Ἔτσι, ἔχουμε τὴ φάση τοῦ ἀνοχύρωτου οἰκισμοῦ-γένους, τὴ φάση τοῦ ὀχυρωμένου κεντρικοῦ οἰκισμοῦ, πού ἐπαυξάνει λόγω τῆς ὀχυρώσεως καί τῆς θέσεώς τοι τὴ σημασία του καί τελικὰ καθιερώνεται σάν ἔννοια τῆς κατ' ἐξοχὴν οἰκίσεως, τῆς πόλεως.

Σύμφωνα μ' αὐτὰ, ἔχουμε:

— κατὰ τὸν Walde, μιά ἐκδοχὴ ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν *IE* **uuir blhis* (=περιφραγμένος χώρος)

— κατὰ τὸν Ullrich (μετ. Κοιμνουδῆ) ἀπὸ τὸ *orbo* ἢ *orbo* ἀγνώστου ἐτυμολογίας πού σημαίνει διατοίχω αἰλακα, τάφο γύρω ἀπὸ τὴν πόλη, τειχίζω (βλ. Benveniste, *op. cit.*, τ. I, σελ. 167. Gaffiot, Πρβλ. Πλουτ. Ρωμύλος κ.ά).

Παράλληλα, πρέπει νά ἀναφερθεῖ ἡ *pagus* (>*pagus*)=φυλῆ, καί περιφέρειαι τῆς φυλῆς, χώρα. Θά πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἔννοια ὑπῆρχε στοὺς ἱστορικούς χρόνους, ὅχι στὴ Ρώμη, ἀλλὰ σέ γενναρχικούς λαούς, ὅπως στοὺς Κέλτες, γιὰ

14. Αὐτό πού κατὰ τὴν πολιτικὴν οἰκονομία ὀνομάζεται «κοινότητα τοῦ χωριοῦ» σάν μεταβατικὴ βαθμίδα μεταξύ ἀποσυντεθειμένου πατριαρχικοῦ γένους καί δουλοκτητικῆς κοινωνίας.

τους όποιους και αναφέρεται (Caesar, *De bello gallico*, κεφ. VI 23). Πρβλ. αντίστοιχα στά έλληνικά τή «Δήμος» = αρχικά «Χώρα».¹⁵

4. 'Η μεταβολή του πλάτους τής έννοιας από «οίκος» και «πόλις»

Παρατηρούμε ότι τό πλάτος και ή σημασία άμφοτέρων τών λέξεων μεταβάλλεται σέ στενότερες ή πλατύτερες έννοιες. Αυτό είναι φυσικό, έφ' όσον οι έννοιες πού περιγράφουν, στενεύουν ή πλαταίνουν τή σημασία τους. Έτσι, όταν ή οικογένεια πού κάλυπτε αρχικά όλη τήν ομάδα (συλλογική οικογένεια) περιορίστηκε στή μόνιμη διμελή (ζευγαρωτή), τότε και ή αντίστοιχη λέξη πήρε τήν ανάλογη σημασία:

Αντίστοιχα και στό αντίθετο παράδειγμα, όπου ή όχυρωμένη Κώμη γίνεται ή κατ' έξοχήν οικηση και, τέλος, εκφράζει στό σύνολό της και καθολικά τήν κοινωνική συσσωμάτωση τής έποχής:

15. Από τό δαίτομαί = μοιράζω, όπου και ό Thomson βασίζει τήν ύπαρξη κοινοκτημοσύνης στή γή (G.T., *op. cit.*, κεφ. VIII-X).

Μπορεί ακόμη χαρακτηριστικά νά σημειωθεί ή περίπτωση τής εξέλιξης τής λέξεως «πόλις» στά σλαβικά (gorod, grad) πού άκολουθεί τήν καταγωγή τής έννοιας τής πόλεως.

Από τήν ΙΕ *ghortos > έλλ. χόρτος, λατ. hortus, πού σημαίνει (ΛΑΕΓ και ΕΛΑΕ): «περιπεφραγμένος τόπος, περίβολος, αυλή, τόπος βοσκής». Προφανώς στά νομαδικά, κτηνοτροφικά φύλα τών στεππών, οι οικήσεις αυτές ήσαν και οι πρώτοι πυρήνες «πόλεων». Έτσι, έχουμε σέ μιά σειρά λαών, τήν εξέλιξη σέ έννοια «πόλεως», ενώ σέ άλλη, όπου ή πόλη κυρίως προήλθε από τίς όχυρές οικήσεις (rur-i > pilis > πόλις), έκεί ό *ghortos εξέλιχθηκε άπλά σέ «κήπο».¹⁶

16. *gh. āghor-to, *ghor-dho > σανσκρ. gher = περιλαμβάνω

<p>ἀρχ. έλλ. χόρτος = περίβολος, μάνδρα (Λ774. Ω640, «αυλής έν χόρτω», = αυλής μέ περίφραγμα, αυλόγυρος)</p> <p>ἀλβ. gard-i = αίμασιά, φράκτης λατ. hortus = περίβολος, κήπος κελτ. gorto, v. βρετ. garz, gall. garth ἀρχ. ιρλ. gort = σπαρμένη γή, καρπός λιθ. gardas = μάνδρα, περιφρ. τόπος (γοτθ. gards = οικία) ἀρχ. γερμ. garto = κήπος (v. γερμ. Garten, ἀγγλ. garden, κτλ.)</p>	<p>φρυγ. gordum = πόλη (Manegordum=ή πόλις του Manes, Γόρδιον κτλ.)</p> <p>ϊσως γεττ. gurtas=άκρόπολη έκκλ. σλαβ. gradu = πύργος, πόλις, κήπος. σλαβ. grad, gorod = πόλις gorodba=περίφραξη, gradskij=άστικός (Πρβλ. περσ. guird =κυκλ. περιφραξη)</p>
---	--

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΛΟ=Λεξικόν Όμηρικόν υπό Ι. Πανταζίδου κατά τό Γερμανικόν του Κρουσίου μετά προσθηκών και συμπληρώσεων. Αθήναι 1898, φωτότ. επανέκδοση έκδ. Ι. Σιδέρη.

ΕΛΑΕ=Ετυμολογικόν Λεξικόν τής 'Αρχαίας 'Ελληνικής. JB. Hofmann (Μόναχον 1950) εξέλληνισθέν υπό 'Α. Παπανικολάου, Αθήναι 1974.

ΛΑΕΓ=Λεξικόν τής 'Αρχαίας 'Ελληνικής γλώσσας Ι. Σταματάκου. Έκδ. Φοίνιξ. Αθήναι 1972 (1η έκδ. 1949).

Συντμήσεις βλέπε εις ΛΑΕΓ. Οι κυριότερες από τίς αναφερόμενες στο παρόν.

άγγλ.-σαξ. = άγγλοσαξονικά
γοτθ. = γοτθικά
ζενδ. = ζενδικά
ΙΕ ή *R = ινδοευρωπαϊκά
κυπρ. = κυπριακά
λατ. = λατινικά
παλ. γερμ. = παλαιά γερμανικά
παλ. ποττ = παλαιά σκανδιναβικά
παλ. περσ. = παλαιά περσικά
σανσκρ. = σανσκριτικά

Στό παρόν, αναγράφεται άπλοποιημένα ή φθογγολογική σύμμανση (π.χ. α, α, β, α, β, α, β κτλ.)· γιά ειδικές γλωσσολογικές παρατηρήσεις θά πρέπει νά ανατρέξει κανείς στά άνάλογα συγγράμματα. Ας σημειωθεί ότι τό ΛΑΕΓ και ΕΛΑΕ χρησιμοποιούν ήδη διαφορετικό συμβολισμό, π.χ. χ=ν κτλ.

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(ἐκτός ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα στὴν Ἱστορία τῆς Πολεοδομίας)

A. Ἱστορία-Κοινωνιολογία

1. Emile Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, Ed. de Minuit, Paris 1969.

Ἰδιαίτερα, τόμ. I, βιβλ. 3, Les status sociaux-κεφ. 2. Les quatre cercles de l'appartenance sociale (σελ. 293 κ. ἐφ.) ἀναλύει ἀπὸ κοινωνιολογικῆς πλευρᾶς τὶς λέξεις Foikos, κῶμη, πόλις κ.ά. καὶ κεφ. 6 Cités et communautés (σελ. 363 κ. ἐφ.), ὅπου ἀναλύει τὶς λέξεις πόλις καὶ urbs.

2. Fr. Engels, *Ἡ καταγωγή τῆς οἰκογένειας, τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ κράτους*. Ἐκδ. Σύγχρονη Ἑποχὴ, Ἀθῆνα 1975 (πρώτη ἐκδοσις στὰ γερμανικά 1884).

Ἰδιαίτερα τὸ κεφ. II, Ἡ οἰκογένεια (σελ. 32 κ. ἐφ.), ὅπου ἀναλύει τὶς πρώτες δομὲς καὶ τὴν ἐξέλιξη τῆς οἰκογένειας, τὶς πρώτες συσσωρεύσεις γενθῶν (σελ. 54) σὲ συσχετισμὸ μὲ τὴν κατοικία (σελ. 65 κ. ἐφ.), καὶ τὴ γένεση τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους (σελ. 118 κ. ἐφ.).

3. Γ. Κορδάτου, *Ὀμηρὸς καὶ Ὀμηρικὰ ἐπη*, Εἰσαγωγή στὴν ἐκδοσὴ τῆς *Ὀδύσσειας*, ἐκδ. I. Ζαχαρόπουλου, Ἀθῆνα 1939. Ἐκδ. ἐπηρευμένη *Νέα προλεγόμενα* στὸν Ὀμηρο, Ἀθῆνα 1940 καὶ β' ἐκδ., Ἀθῆνα 1956.

Ἰδιαίτερα τὸ κεφ. Δ' Ἡ κοινωνία τῶν Ἀχαιῶν (σελ. 92). Τὰ προαιματικά καὶ ἐξωελλαδικὰ στοιχεία τῶν Ἑπῶν (σελ. 276), ὅπου ἀναφέρεται στὶς διαφορὲς πόλεις-ἄστυα, κ.ά.

4. J. Morgan, *Ἡ προϊστορία κοινωνία*. Ἐκδ. Ἀναγνωστίδη, Ἀθῆνα (πρώτη ἐκδοσις στὰ ἀγγλικά 1923).

Ἰδιαίτερα στὸ κεφ. Α τοῦ πρώτου μέρους, Παλαιολιθικὴ Ἑποχὴ (σελ. 69), κεφ. Α τοῦ Β' μέρους (σελ. 215) Ἡ Κατοικία, κ.ά.

5. L. Morgan, *Ancient Society - or Researches in Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilisation*, Mc. Millan and Co, London 1877. (Ἑλλ. μετ. ἐκδ. Ἀναγνωστίδη, Ἀθῆνα 1978).

Τὸ θεμελιώδες ἔργο τοῦ L.M. ποὺ ἀναλύει τὴ δομὴ τῆς οἰκογένειας ἀπὸ τὴν ἀγέλη στὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, τὰ γενεαρχικά καθεστῶτα τόσο τῶν προϊστορῶν λαῶν ὅσο καὶ τοῦ ἀθηναϊκοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ γένους, κ.ά.

6. M. Sakellariou, *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne*, Ekdotike Athenon S.A., Athènes 1977.

Γενικά ὡς πρὸς τὸ θέμα τῶν «προελλήνων» καὶ τῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν φύλων στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο.

7. G. Thomson, *Αἰσχόλος καὶ Ἀθῆνα*. Ἐκδ. Ὀρίζοντες, Ἀθῆνα 1956 (πρώτη ἐκδοσις στὰ ἀγγλικά 1941).

Ἰδιαίτερα τὸ κεφ. III (ἰδιοκτησία) κ.ά. καὶ τὰ γενικά κεφάλαια περὶ τῶν πολιτειακῶν θεσμῶν (Ἡ τυραννία, Ἡ δημοκρατία κτλ.).

8. G. Thomson, *Τὸ Προϊστορικὸ Αἶμα*, Ἐκδοτικὸ Ἰνστιτούτο Ἀθηνῶν, Ἀθῆνα 1956 (πρώτη ἐκδοσις στὰ ἀγγλικά 1949).

Ἰδιαίτερα τὸ κεφ. II. Ἡ συγκριτικὴ μελέτῃ τῆς ἔθνομολογίας καὶ τῆς Ἀρχαιολογίας (σελ. 11), τὸ κεφ. IV-3 Ὁ οἶκος (σελ. 69), τὸ κεφ. VIII (Ἡ ἦ), καὶ τὰ γενικά κεφάλαια περὶ κοινωνικῶν θεσμῶν, μητριαρχίας κτλ., ὅλο τὸ κεφ. X, Ὁ σχηματισμὸς τῶν πόλεων (σελ. 246 κ. ἐφ.) κ.ά.

B. Λεξικά καὶ ἑτυμολογικά λεξικά

1.E. Boisacq, *Dictionnaire étymologique de la langue Grécque*, Heidelberg-Paris 1938 (ἀνвт. Heidelberg 1950).

2. P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue Grécque. Histoire des mots*, Paris 1968 κ. ἐφ.

3. Crusius (μεταφρ. I. Πανταζίδου), *Λεξικὸν Ὀμηρικόν*, Ἀθῆνα 1898 (ΛΟ).

4. G. Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie*, 4 Aufl. Leipzig 1873.

5. F. Gaffiot, *Dictionnaire Illustré Latin-Français*, Libr. Hachette, Paris 1934.

6. I. Hoffmann, *Ἑτυμολογικὸν Λεξικὸν τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς*, ἐξελληνισθὲν ὑπὸ Α. Παπανικολάου, Ἀθῆνα 1974 (Γερμ. ἐκδοσις Μόναχον 1950) (ΕΑΑΕ).

7. I. Σταματάκου, *Λεξικὸν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης*, Ἀθῆνα 1949, β' ἐκδοσις, ἐκδ. Φοινῆ, Ἀθῆνα 1972 (ΛΑΕΓ).

8. H. Ullrich (μεταφρ. Στ. Κουμανοῦδη), *Λεξικὸν Λατινοελληνικόν*, Ἐκδ. Α. Φέξη, Ἀθῆνα 1901.

9. A. Walde, *Etymologisches Wörterbuch der Lateinischen Sprache*, 2 Aufl. Leipzig.

10. A. Walde (Ausg. J. Pokorny), *Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanischen Sprache*, Leipzig 1926.

11. Fr. Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, Vindobona (Wien), 1865.

Στὰ ἀνωτέρω ἑτυμολογικά ἢ κοινὰ λεξικά, τὰ λήμματα ποὺ ἀναφέρονται στὴ μελέτῃ. Ἰδιαίτερα στὸν Gaffiot τὰ λήμματα urbo, urbs, urvum καὶ urbum, στὸν Curtius οἱ ρίζες ἢ λέξεις πόλις, οἶκος, ἄστυ, κῶμη (<-κεῖ-), δέμο κ.ά., καὶ στοὺς Walde-Pokorny οἱ ρίζες pl>*polis, dem>δέμο, ped>πεδῖον>(oppidum), ueik-, uik-, uoiko-> οἶκος, ues-> ἄστυ, kei-> κῶμη κ.ά.

12. M. Ventris-J. Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge University Press, 1959 (β' ἐκδ.)

Ἰδιαίτερα στίς λέξεις a-ko-ra (= agora, ἀγορὴ) wa-to (Wastos, Φαστός), watu (=wastu, Fastu) wo-i-ko-de (=woikon-de, Foikon-de) κ.ά. μὲ τὶς ἀντίστοιχες μεταγραφές πινακίδων καὶ ἀναλύσεις ἐρμηνεύεγ.

Πρώτη ομάδα σχημάτων

Ο ένιατος χώρος της φυλής καί του γένους

Πρώτη ομάδα σχημάτων. Ο ένιατος χώρος της φυλής καί του γένους στην εξέλιξη του.

A1. Υποθετική σπηλιά καί ή περιοχή της (1. έπνος, 2. πυρά, 3. λατρεία (;) 4. κατασκευή εργαλείων. 5. δάσος, περιοχή συλλογής τροφής καί κυνηγιού, 6. λίμνη ή ποταμός, περιοχή άλμειας, 7. καλλιέργεια γής ή άπλή συλλογή καρπών (βλ. Γ. Σαρηγιάννη, *Η έννοια καί λειτουργία της πόλεως*, εκδ. ΣΠΕ/ΕΜΠ, Αθήνα 1977).

A2. Το «δρυγμα». Νεολιθικά «δρύγματα» Αθηνών, στη στοά του Εϋμένη (Levi A.S. *Atene* 13-14, 1930-31). Παρόμοια έχουν άνασκαφεί στην κεντρική καί ανατολική Εϋρώπη κ.ά. (Κοστιόνκι I, στον Δόν, Βολόσοβα στην περιοχή Βόλγα-Οκά, κτλ.)

A3. Η συλλογική κατοικία «δρυγμα» του Κοστιόνκι I. (1. έστίς, 2. άποθήκες καί λάκκοι γιά οικιακή χρήση, 3. μεγάλα κόκκαλα από ζώα). Οι διαστάσεις της είναι 35x16 μέτρα περίπου. Παγκ. Ιστορία Ακαδημίας Επιστημών ΕΣΣΑ.

A4. Η συλλογική μεγάλη καλύβα. Άντισσα (Lamb, B.S.A. 32-1931, σελ. 41).

A5. Η «ομάδα καλυβών/χώρων γύρω από την κοινή κεντρική αΐλη. Τό γνωστό Άγγελο της Μήλου (Μουσείο Μονάχου).

A6. Η συλλογική μεγάλη καλύβα. Η «οικία του Χαμαϊζίου» (Κατά τις νεότερες άνασκαφές από τον Κ. Δαβάρα: C. D. *The Oval House at Chamaizi reconsidered*. AAA. τομ. IV, τεύχ. 2, Αθήνα 1972, σελ. 283-288).

A1

A3

A4

A5

β

A2

AB

CD

A6

Δεύτερη ομάδα σχημάτων

Οἱ «νησίδες» σάν ἔκφραση τῶν «οἰκῶν» τῶν γενῶν

Δεύτερη ομάδα σχημάτων. Οἱ «νησίδες» σάν ἔκφραση τῶν «οἰκῶν» τῶν γενῶν, καὶ ἡ ἐξέλιξή τους σέ «πόλιν»-ὄχυρό οἰκισμό. B1. Οἰκιστικὸ σύνολο πατριάς (Sippen-Compound, κατὰ Niemeyer) στὴ Βόρειο Γκάνα. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 11 ἀδέλφια A-L ὑπὸ τὸν γηραιότερο (A). Πατριαρχικὸ πολυγαμικὸ σύστημα (Niemeyer, *op. cit.*).

B2. Πολιόχνη Λήνου (Δ. Κωνσταντινίδη, *Παραδόσεις Ἱστορίας Ἀρχιτεκτονικῆς*, μέρος Β', τεύχος I, ἐκδ. ΕΜΠ, Ἀθῆναι 1970).

B3. Θερμὴ V Λέσβου (βλ. Δ. Κωνσταντινίδη, *op. cit.*).

Δεύτερη ομάδα σχημάτων

Οί «νησίδες» σάν έκφραση των «οίκων» των γενών.

B4. Οίκισμός καί λεπτομέρεια οίκιας του «πολιτισμού Tripolje» της Ούκρανίας, Παγκ. Ίστορία της Άκ. Έπιστημών ΕΣΣΔ, τ.Α', σελ. 382, καί Νεολιθική Έλλάς (op. cit., σελ. 323).

B5. Οίκισμός Δημινιού Θεσσαλίας, πού κατά τους άρχαιολόγους ανήκει στην ίδια πολιτιστική ομάδα μαζί μέ τους παραδουνάβιους οίκισμούς,

B4

B5

Τρίτη ομάδα σχημάτων

Οἱ κῶμες

Τρίτη ομάδα σχημάτων. Οἱ κῶμες στὴν Ἀττικὴ καὶ τὸ Λαττιο, πρὶν τὴν ἀστικοποίησην τοῦ 8ου αἰ.

Γ1. Ἀθῆναι: Ἡ κατανομή τῆς Ἀττικῆς σὲ κῶμες πρὶν τὴ συνεινωση τους (κατὰ τὴν παράδοση ἀπὸ τὸν Θησέα) καὶ τὴ δημιουργία τοῦ ἀστέως στὴν Κεκροπία (Οἱ θεσεῖς καὶ οἱ ὀνομασίαι κατὰ τὸν Ι. Τραυλὸ καὶ τὸν Ι. Παπαγιαννόπουλο-Παλαῖο. Τὰ ὅρια σχεδιάστηκαν κατὰ προσέγγιση ἀπὸ τὸν συγγρ. ἔλλειπει βιβλιογραφικῆς πηγῆς. Βλ. Ι. Τραυλοῦ: *Πολεοδομικὴ ἐξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν*, Ἀθῆναι 1960, Ι. Παπαγιαννόπουλου-Παλαῖο: «Ἡ γένεσις τῶν ἑλληνικῶν πόλεων», *Τεχνικὰ Χρονικά* 2/1963, Γ. Σαρηγιάννη: *Ἡ ἔννοια καὶ ἡ λειτουργία τῆς πόλεως*, Ἀθῆναι 1977).

Γ2. Ρώμη: Ἡ κεντρικὴ ἀπὸ τίς κῶμες τῆς περιοχῆς στὴν ὁποία συνενώθηκαν κατὰ τὴν παράδοση ἀπὸ τὸν Ρωμύλο (Τὸ σχέδιο ἀπὸ τὸ λῆμμα «Ρώμη» τοῦ Δ. Κωνσταντινίδου, στὴ *Μεγάλῃ Θρησκευτικῇ καὶ Ἠθικῇ Ἑγκυκλοπαίδεια*). Οἰκισμοί (; vicus) α: Κίσπιος, β: Φαγουτάλιος, γ: Ὀππιος, δ: Κέρμαλον, ε: Παλατίνος, ζ: Κουερκουετούλιος, 7: Ἀβεντίνος λόφος καὶ ὁ ὁμώνυμος οἰκισμός.

Γ1

Γ2